

MAGYAR

PHILOSOPHIAI SZEMLE

SZERKESZTI ÉS KIADJA

BOKOR JÓZSEF

EGYETEMI M. TANÁR.

VII. ÉVFOLYAM.

1888. III—IV. FÜZET.

BUDAPEST

SZERKESZTŐ- ÉS KIADÓHIVATAL : IV., KECSKEMÉTI-UTCZA 6.

A «MAGYAR PHIL. SZEMLE» ÖT IVES FÜZETEKBE, ÉVENTE HATSZOR JELENIK MEG.
ELŐFIZETÉSI ÁR EGÉSZ ÉVRE 5 FRT. E SZÁM ÁRA 2 FRT.

TARTALOM.

	Lap
1. <i>Brassai</i> Sámuel: A philosophia fordulta	161
2. <i>Buday</i> József: A lélekre vonatkozó elméletek	174
3. <i>P. Janet</i> : Tudomány-e a philosophia?	188
4. <i>Schmitt</i> Jenő: Vázlatok a kategoriáknak physiologico-psycho- logiai demonstratiojához	205
5. <i>Bokor</i> József: A biologia a positivizmus rendszerében ...	219
6. <i>Rác</i> z Lajos: A tudományok osztályozásáról (Wundt Vilmos után)	262

Értesítő.

Eug. H. *Schmitt*: Das Geheimniss der Hegel'schen Dialektik, r. 305. *Michelet* und *Haring*: Historisch-kritische Darstellung der dialektischen Methode Hegels, r. 318. *Foucher de Careil*: Hegel und Schopenhauer 329. *Flügel*: Die Probleme der Philosophie 329. *G. Glogau*: Abriss der philosophischen Grundwissenschaften 330. *F. Tepe*: Ethische Abhandlungen 331. *O. Plümacher*: Der Pessimismus in Vergangenheit und Gegenwart 331. *A. Ganser*: Alles reale Sein beginnt als Act eines intelligenten Wollens 382. *Ch. Sigwarth*: Die Impersonalien 382. *F. Ueberweg*: Geschichte der Philosophie 382. *R. Koeber*: Die Philosophie Arthur Schopenhauer's. 382. *J. Crüger*: Grundriss der Psychologie 233. *Kurt-Bruchmann*: Psychologische Studien 233. *Szlávik* M.: Bölcsészettörténet 233. Jelentés Jean Marie *Guyau* haláláról 335. Hegelre vonatkozó pályakérdés.

A «Magy. Phil. Szemlét» a Magy. Tud. Akadémia támogatja ugyan, de a lap irányáért és tartalmáért csakis a szerkesztőség felelős.

A PHILOSOPHIA FORDULTA.

I.

Ballada.(A kalap viszályai *Gellert* nyomán.)

Első könyv.

A ki feltalálta a férfi kalapot,
 Annak legelőször kerek állást adott,
 Lapos karimával köröskörül vette,
 Volt is tekintete a mikor feltette.

Halálával aztán az a kerek kalap
 Idősebb fiára örökségül maradt.

Hanem az örökös a mit apja hagyott,
 Nem viselheti úgy a kerek kalapot;
 Egyet-kettőt gondol, felszegzi kétfelől;
 Így mutatja magát vele a nép előtt.
 A nép bámul rajta s lelkesedve így szól:
 Most lett valami szép a kerek kalapból!

Halálával aztán a felszegzett kalap
 Idősebb fiára örökségül maradt.

Az örökös veszi, szidja a kalapot
 S felszegzi nagy bölcsen a harmadik lapot.
 Felkiált a népség: e már a lángelme!
 Ezzel lesz majd hazánk hirneve emelve!

Az is meghalt és a három szögű kalap
 Idősebb fiára örökségül maradt.

Viszi a házába örökét ő kelme,
 De csakhamar látja, hogy el van viselve.
 Nosza gondol ő is újabb mesterséget,
 Felhuzza tuskóra idomítás végett.

Szorgosan keféli a mig tiszta lészen,
Sinóros szegővel be is szegi szépen.

Igy megyen ki vele; a kik reá néznek,
Messziről kiáltják: No már e bűvészet!
Ime egy új kalap! Óh, szerencsés ország,
Hol a talentumot ily mértékben adják!
Halandó annál már többet ki nem talál,
Ennek bár ne szóljon senki keze alá.

Halálával aztán a sinóros kalap
Idősebb fiára örökségül maradt.

Felfedezés által lesz nagygyá a művész,
Az utókor előtt hire, neve nem vész.
A kalap sinórját letépi az utód;
Széles szalag és gomb jobban állanak ott;
Igy csápja oldalvást most fel a kalapot.

Látja a nép, tombol széles jó kedvében:
Most ért a művészet felső fokra éppen.
Egyedül csak ennek adatott ész, szellem,
A többi mind semmi e nagysággal szemben.

Halálával aztán a szalagos kalap
Egyetlen fiára örökségül maradt.
Mások mindannyiszor a kalap állását
Az egész országban utánok csinálták.

Az első könyvnek vége.

* * *

Mi történt még később azzal a kalappal,
Elmesélem talán egy más alkalommal.
Az újabb örökös mindig változtatta,
Csak alakja lett új, régi volt a kalap,
Addig is megsugom, a mit mondanom kell,
Ugy volt a kalappal, mint a bölcelettel.

Nem tudom, bocsanatot nyerek-e azért, hogy a tudomány méltóságát így megsérteni látszom, midőn philosophiai értekezést mesével kezdek, még pedig Gellertével, a kit a mai német critica alig számít a költők közé; de reménylem, meghallgatják mentségemet, mielőtt pálczáat törnek felettem.

A mi — hogy a mellékesen kezdjem — Gellertet illeti, megvalom, ha tetőztem is hibámat vele, hogy én őt a német «Gemüth»-nek hübb képviselőjének tartom, mint akár Goethet, akár Heinet s a költők közt is megmarasztom, éppen mint a «csupán naiv» Haydn-t a zeneszerzők közt. A fődologra, a mesére nézve pedig fényes tekintélyre hivatkozhatom, Platora, a ki dialogusaiban nem egyszer vezeteti be mesével a legkomolyabb és magasztosabb dolgok vitatását. A múlt százban Mandeville nemcsak bevezetésül használta a «Méhék meséjét», hanem belé is öltöztette az egész philosophiáját és bár könyve nagy figyelmet, sőt harcsháborut keltett, modora ellen senki-nek se volt kifogása. Hisz a mese tán legelső vehiculuma volt a philosophiának. Aesopus egy korban élt a hét görög bölcsessel.

Mind kettőjük bölcséletét megelőzte a nép bölcsesége, mely a közmondásokban hagyta nyomait. Van azok közt egy magyar, melynek idegen nyelven nem tudok hasonmását: «Minden tréfának fele valóság!» Szerintem erre is vonatkozhatik Hesiodusnak ismeretesebb inkább, mint kimagyarázott verse:

Balgák! nem tudják hogy jobb a fél az egésznél.*

Én is hát a mesével beállottam kalaposnak, de a «jobb részét» a valóságot, a bölcséletet választottam Máriával.** Ebben csak egy pontot, egy mozzanatot vettem, nem reformatiom, hanem csak vizsgálatom tárgyául: az *öntudatot*. Nem nézem, feje-e vagy karimája a kalapnak, hiszen úgy is minden hasonlat sántikál,*** annyi áll, hogy a rendszerekben igen különböző szerepet játszik, mint akármelyik jelképe. Hol szembetűnőleg mutatja magát, hol úgy el van burkolva, hogy néha alig ismerhetni reá. Mind a két esetben két phasisát különböztetjük meg. A philosophiai rendszerekben ugyanis egyszer úgy jelenik meg, mint *ok* vagy *alap*, másszor mint *következmény*. Alapállítmánynak saját nevén nevezve a delphii oraculumbeli feliratban: γῶδη: σωτόν (magadat ismerd!) és iszonyu későre a Descartes «*Cogito, ergo sum*» mondatában lelem. Burkoltan és különféle nevek: lélek, szellem, ratio, Ver-

* Νήπιοι, ουδὲ ἴσασιν ὅσῳ πλέον ἤμεν πάντες. Op. 40. — Πλέον = több, de a «jobb»-ba a «több» is bé van foglalva.

** Luk. Ev. X., 42.

*** A «similitudo» is, mint a nemkülönbben sánta «poena» nem szalasztja ki kezéből a tárgyát, mint a lakolás utóléri a bűnöst. *Raro antecedentem scelastum Deseruispede poena claudo.*

munft, alatt gyakran találkozunk vele, de többször ὑποθησις (feltevés), mint ὑποστασις (substantia) alakjában; mert hiszen a minek bizonyítani kell a létét, az olyasmi eredetileg kétség tárgya.

Hanem a fődolog az, hogy akár nyiltan, akár burkoltan, az öntudat egy rendszerben sem volt oly alapelűnek* téve, melyből kiindítva hézag és ugrás nélkül lánczolatosan legyen kifejtve, levezetve a philosophiai igazságok sora. Sőt magát a kezdő eszmét sem értelmezték tisztán, sem kellő komolysággal. Mondhatni csak azok foglalkoztak tüzetesen az öntudattal, a kit következménynek állították és akarták ismertetni. Ha Thales volt, a ki névszerint mondotta ki elsőben a «nosce te»-t, nem mélyedett vizsgálatába, hanem rögtön a *cosmos* magyarázatára szökött. Descartes kimondván, hogy «gondolkodom, tehát vagyok», nemhogy állítását fejtegette volna, hanem azon kezdte a philosophiáját, hogy a «nem tudás» állapotába helyezte magát s kívülről várta, hogy cseppenjen beléje az ismeret. Az idealisták a világot teremtetették s még módját, eszközeit is részletezték a teremtésnek, csakhogy feledék megmondani, ki? vagy micsoda lény a teremtő? Szintúgy működteti Kant a «Vernunft»-ot, melyről magáról nem ad felfogható eszmét. Fichte az *Ich*-ből indul ki, de nem vesződik tovább vele, hanem a *Nicht-ich*-hez való viszonyába bonyolódik belé. Végtére azt is ide számíthatom, hogy a Hegel «dialectikája» oly személytelen valami, melynek nincs alánya.

Mindezeket s ilyeseket logikai botlásoknak vagyok bátor nyilvánítani. Persze, hogy vagy nevetnek együgyűségemen, vagy bosszankodnak vakmerőségemen. A kik higgadtan szólnak hozzá, azt kérdik, hogy miként botolhattak meg *annyi* gondolkodó és kiváló fő lábai és miképp húzódnak szakadatlanul a philosophia egész történelmén át *annyi ideig* a botorkázás? Az elsőre azt felelem, hogy Voltaire-rel magam sem tartom lehetőnek, hogy egy istállóbeli valamennyi ló megbotoljék; de valószínűnek — magam nem tapasztalván — azt, hogy ha a vezérkóst egy elébe nyújtott boton átugratják s a botot legott visszarántják, az utána menő nyáj minden egyese ugrik egyet azon helyen. Midőn Xanthus philosophus a fürdőbe küldte Aesopust, hogy nézze meg, van-e ott sok ember, a rabszolga azzal a tudósítással tért vissza,

* Elvet, elveknak, elvem, elve stb.: mindezeknek a nominativusa nem a barbarus «elv», hanem elű. V. ö. M. Ny. Szótár, melynek szerzőiben a neologismus nem bírta előlni egészen a magyar nyelvérzékét.

hogy ő csak egyet látott. T. i. a fürdő bójájánál egy kőbe tementelen ember megbotlott s csak nem tudom hány századik vala oly okos, hogy nemcsak kikerülje, hanem felvevén, félre is dobja s a küldött csak ezt az egy személyt tartá «ember» névre méltónak. Én ugyan nem tartom Kantot a philosophus névre egyedül jogosnak, hogy az *ürt* és *időt*, melyet ő előtte valamennyi bölcselő *objectiv* valaminek hitt és nyilvánított, ő valahára *subjectiv*nek állította; de ezt az egy példát elégnek tartom feleletül a felhozott első ellenvetésre. A másodikra pedig, u. m. a hiedelem, az előítélet, a tévelygés tartamára nézve, még példát sem hozok fel, mert minden olvasómnak jut elég az eszébe.

Mintthogy hát oly sűrű és oly tartós az a logikai tévedés: az öntudat mindent felülmuló fontosságának félreismerése, érdemes, hogy a jelenség okát puhatóljuk. Ezúttal másodszer vetemedem merészségre, midőn magamat a nyomozásban útmutatónak ajánlom. Mindenesetre csakis azoknak, a kik követni akarnak, elfogulatlan szabad helybenhagyásoktól függesztvén fel állításaim igazságát.

És méltán, mert hát ugyan mi is az «igazság»? Általában nem bírnék egyebet felelni reá, hanem egy oly fogalomnév, mely ettől a névmelléktől (adjectivum) származik: *igaz*. Ha kérdésünk tartalma névmellék, rendszerint valami tárgyra vagy tényre vonatkozik. «Fejéré a fal?» «Valószínű-e, hogy a német császár meggyógyul?» «Jó lesz-e ha megfürdünk?» De mikor azt kérdjük: igaz-e? ehhez se tény, se concret tárgyat nem ragaszthatunk egyenesen és közvetlenül; hanem mindig valami tudósításra vagy állításra vonatkozik a kérdésünk. «Igaz-e, hogy a görögök megverték a persákat?» ennek nincs értelme, ha ki nem pótoljuk néálán így: «Igaz-e, a mit Herodotus beszél, és Aeschylus dicsőít, t. i. hogy a görögök megverték a persákat?» Nem kérhető jó móddal: «Igaz-e, hogy a derékszögű háromszög befogói négyzetei összege területben egyenlő az az átfogó négyzetével?» Hanem — rövidre huzva — mintegy csak azt, hogy «igaz-e az Euklides I. könyvebeli 47. propositio?»

No már minden tudósítás vagy állítás valakinek a mondata s a beszélő czélja az, hogy más valakiben képzetek bizonyos sorát vagy fogalmak láncolatát keltse s ha czélt ér a mondó, helybenhagyását fogja kijelenteni a halló azzal, hogy «értem» vagy «úgy van» s az illető mondat neki *igaz*. Az ellenkező eset megvitatására e helyt nincs szükség, hanem tovább megyek s ismét helybenhagyás reményében azt

állítom, hogy az «igazság» substantivumának sem lehet más értelme, mint a miből származott, t. i. az «igaz» adjectivumnak. Az igazság fogalmában tehát két főjegyet bírok kitzüni: egyet azt, hogy két személy kell hozzá, u. m. *mondó* és *halló*. Mászt azt, hogy az utóbbinak helybenhagyása szükséges és elégséges a fogalom megállapítására.

Első tévedés ennek a dualismusnak elhanyagolása.

Nem az, mondják, mert «igaz állítás» lényegében egy személyre nézve is lehet. Az állítás tartalma ugyanis képzet, vagy képzetek sora, vagy eszmelánczolat. Ezek akármelyikének bizonyos tárgy, illetőleg tény, vagy megfelel, vagy nem. Ha meg, úgy *igaz*; ha nem, *nem igaz*. E jelzők ilyes alkalmazása nem csak a közbeszédben, hanem tudományos munkákban sem ritka; de azért még sem helyes. Képzetemről, akár keltse valami valódi tárgy, akár e nélkül keletkezzék, nem mondhatni sem hogy «igaz», sem hogy «nem igaz», és csak akkor alkalmazhatni reá valamelyik jelzőt, ha állítás alakjába öltöztetem, szóba veszem. Megmaradunk hát annál, hogy igaz vagy nem igaz csak tudcsítás vagy állítás lehet és mindezekből az is következik, hogy a realis és formalis igazság megkülönböztetése tévedés és ezúttal a második.

Amaz az első pedig nemcsak az «igaz» szó használatára, hanem általában a beszédre és a logikára is kiterjed; mert tárgyalásukban a közlekedés eszméjére ügyet se vetnek. Lám a mennyi művet a beszéd eredetéről ismerek, mindenikben csak a magános embert veszik fel, s a körülményeket puhatolják, melyek őt arra bírják, hogy érzeményei hangban nyilvánuljanak és az érzékeivel felfogott tárgyaknak neveket adjon. De hogy ezt az embertársaival való közlekedés céljából teszi, alig érintik. Nem különben van a dolog a logikával, minek csak egy vonását hozom fel. Ha jól emlékszem, Stuart Mill a logikájában azt állítja, hogy egy társaságon kívül levő, magános ember belsejében is meg van a logikai működés. Ezt ő a tudomány hamis értelmezéséből indulva, bizvást állíthatta. De azt, hogy a logika a gondolkodás tudománya, javítsuk ki oda, hogy a logika az egymást megértés tudománya, ha úgy tetszik a «mestersége», a mint én tankönyvemben kifejtettem legott elenyészik a lehetőség, hogy logika társaság és társalkodás nélkül keletkezhelessék. Igen is beszéd és logika mind ketten a társadalom szüleményei.

Legyen, mondják, de hát a beszéd is az egymást megértés eszköze s ha a logika szintűgy az, miben különbözik a kettő egymástól?

A feleletet kivehetni abból a különbségből, a mi van értés és értés,

meg abból, a mi a tudósítás és állítás közt. Ha sikerült a mondónak a szavaival közlött eszméket felkelteni a hallóban, ez megértette, de a sikerülésnek akadályai vannak, melyek a megértést nehezítik vagy késleltetik. Innen származik az értés és értés közti különbség, melyet az értés fokozatának nevezhetünk. Az akadályokat elhárítani a beszéd segédeszközei nem mindig bírják, de igen ám és *erre* szükséges a logika. Továbbá a beszédbeli közlemény, vagy tudósítás vagy állítás. Az előbbi által eszközendő eszmekeltés az egyszerű, meszterkéletlen beszéddel sikerül; de az állítás igen ritkán ér egyszerre czélt s e végett fogások kellene, melyet nemkülönben a logika szolgált, melynek ebbeli működését bizonyításnak nevezzük.

A bizonyítás tehát semmi újat elő nem állít, semmit sem teremt; egyedüli tiszta s hatósága abban áll, hogy a halló helybenhagyását a vele közlött állításra kieszközölje. Ismeretforrásul tehát a legparányibb mértékben sem szolgálhat s ebből a logika csupa formalitása, melyet Kant úgy fejezett ki, hogy «csak *canon* és nem *organon*», világosan kitűnik.

És mégis azon Kant bámulatos következetlenséggel *organon*nak használta, midőn a kategoriákat mint minden tapasztalatot megelőzőleg (a priori) alkotó (*syntheticum*) állításokat (*judicium*) belőle halásztta ki. Mások még tovább mentek. Stuart Mill a «*canon*»-t *organon* értelembbe vette s a tapasztalat adataiból varázsoltat igazságokat elé vele, mint azt a «Logikai tanulmányok»-ban példákából kimutattam. Hegel pedig csak nevét hagyta meg, a logikának és az alatt valóban *metaphysikát* kotyvaszt. Azt hiszem, nem hibázom, ha mindezeket tévedéseknek nyilvánítom.

De lássuk már, *mivel* eszközli a mi *canon*-unk a közlött állítások helybenhagyatását? (Az *at*, *et*, *tat*, *tet* nem passivitast, hanem causalitast jelöl.)

Említettem már, hogy az állítások, illetőleg ezeknek elemei az eszmék megett lények és tények léteznek, melyek képzeinknek hol megfelelnek, hol nem.

Oly állítás ez, melynek helybenhagyását minden embertől biztosan várom, tehát a lehető legszélesebb értelemben igaz! A mely esetben bizonyos lény vagy tény, bizonyos képzetnek megfelel, a miről érzékelyeink (*sensatio*) kereskednek (meglehetősen), képzeink *ismeretek* s ama lényeket és tényeket valóságoknak tartjuk. Ellenkező vagy kétséges esetekben képzeink csak ábrándok ugyan, de nem eredetiek, hanem

egészben vagy részben képmásai az ismereteknek. Eszünk ezeknek viszonyait vizsgálja; s köztök oly viszonyban levő párokat lel, melyeknek egyike a másikába úgy van befoglalva, hogy a ki egyiköket helybenhagyja, kénytelen a társát is helybenhagyni. Az ilyen pár ismeret egyikét, a befoglalót *felsőbb*, a másikat a befoglaltat *alsóbb* fogalomnak, illetőleg *nem*-nek és *fajának* nevezzük, mely a feljebb kitűzött célra következőleg szolgál.

Az állítás két elemből, részből, tagokból vagy akárhogyan nevezzük, áll, u. m. *alany*-ből és *mondomány*-ből (*subjectum, praedicatum*). A második az elsőről vagy azt mondja ki, hogy *mi?* vagy hogy *milyen?* — Hogyha már egy bizonyos állítását a mondónak helybehagyja a halló, egy második állítást is, melynek alanya az előbbiéhez alsóbb fogalom, mondományuk pedig közös, kénytelen igaznak ismernie és vallania. Ismét, ha alanyuk közös, és az első állítást igaznak ismerte a halló, egy másikat is, melynek mondománya az elsőéhez felsőbb fogalom, kénytelen helybenhagyni.

Ezt az eljárást, melyet szükséghez képest tovább is folytathatni, *következtetés*-nek nevezzük s vele igazságot hozunk létre. Az első állítást *előzmény*-nek, az utána valót *következmény*-nek hívják. Ezekkel a műszókkal egy bonyoltabb viszonyukat is kényelmesebben kifejezhetni. T. i. abban az esetben, ha sem alany, sem állítmány nem azonos, de az előzmény alanya a következmény alanyához felsőbb fogalom, amannak mondománya emezéhez alsóbb, úgy is áll a következtetés. A logika lényegebből áll.

De ellenkező eset is állhat elé. Bizonyos állításunkra nem nyérünk igenlő, azaz helybenhagyó feleletet. Ekkor hát következménynek tekintjük s előzményt keresünk vagy alkotunk hozzá, melyet a halló igaznak ismervén, az előbb kéttelt vagy tagadott állítást is annak kell, hogy ismerje. Ha a tett előzmény sem nyer helybehagyást, ezt is következménynek tekintve, megint más előzményt kell lelnünk s ezt a műfolyamot addig üzzük, míg egy helybenhagyott állításra nem akadunk, melylyel aztán a többiek is mind *igaz*-okká válnak. Ezt az úgyszólván rák módra menő eljárást *bizonyítás*-nak hívják.

A következtetés új igazságokat szül, a bizonyítás meglevőket derít ki. Szébb remények valószínűsítésére (úgy látszik) könnyebb módok alig léteznek.

Látszik, mondám, mert a módok alkalmazásában egy nagy akadály, egy Columbusi feladat gördül elénk.

Ákár a következtetésekben *kezdet*-ül, akár a bizonyításokban vég-

mozzanatul nélkülözhetetlen főkellék egy *alapigazság*, melyről bizvást feltehessük, hogy egyetemesen, azaz *minden* hallónál helybenhagyást nyer. Ha van realis igazság, bizonyos csak az az egy, vagy tán több is lehet olyan. Amaz elénk álló akadály az a kérdés: Van-e oly alapállítás?

Lesznek igen számosan olvasóim között, a kik nem az említett akadályon, hanem kérdésemem ütköznek meg: a kik ezt hiunak vagy éppen nevetségesnek fogják tartani, vagy ha megengedik, legott készek a felelettel: «Van! p. o. kétszer kettő négy!»

Most már én nevetheknek jóízűt, de nem teszem, hanem komolyan mondom meg, hogy a büszkén odavetett példa és száz hasonló sem felel meg a követelményemnek, egyszerűen abból az okból, hogy nem eredeti előzmény, hanem következmény, mely maga is bizonyítás nélkül szükölködik. Felteszi a szám fogalmát s a számok conventionalis neveit. Felteszi, hogy bármi *tárgyat* magában abból a tekintetből, hogy *több* is van vagy lehet *olyan*: *egy*-nek nevezünk; ha egy más ilyent párosítunk vele együtt: *kettő*-nek; ha e mellé még *egy*-et: *három*-nak és még hozzája *egy*-et: *négy*-nek. Ha egy vonást (I) hívunk *egy*-nek, így jelképezhetjük tovább: (II) *kettő*, (III) *három*, (IIII) *négy*. No már ebben kettőt-kettőt összefoglalhatunk imigy: (II) (II) és ez is tagadhatatlanul *négy*. Igen, de az összefoglalt kettő újra *egy* tárgy, a milyen az utóbb jelölt *négy*-ben kettő van, tehát két ilyen *egy*, vagy *két kettő*, vagy «kétszer kettő, négy».

Tantae molis erat (romanam condere gentem) arra nem is hivatkozva, hogy hir szerint van oly nép, melynél nincs *négy*-ig menő számnév, holott rendes, szabályos nyelve van s eszesen tud élni vele.

«De azt már nem fogja tagadni értekező», vet ellenem egy más, a ki mélyebben gondolkozik, «hogy a geometriai axiómák és postulátumok megfelelnek a követelményeinek?» — Biz' én azt is tagadom, még pedig két okból. Egyikért azért, hogy azok sem eredetiek, hanem értelmezések következményei. Másfelől meg, hogy azok csak az úr tulajdonságaira alkalmazhatók s a világon teméntelen, másnemű igazság van, a melynek vagy fellelése vagy bizonyítása végett szükségünk van bár egy fent irt természetű alapigazságra. Különösen szembetűnő ilyes viszony hiánya a tapasztalati igazságok irányában. A matematikai állítások segédül szolgálnak nekik, szövetségesül, testvérül, házas társul adják oda magukat nekik, de szülői viszonyban soha sincsenek velök.

De hát tán ezek között, a «tudomány igazságai» között keressük a követelt alapállítást? Erre az a valaki sugall feleletet, a ki a

káposztás béles jó ízü voltát hallá emlegetve. «Hiszen — monda — a káposztának magának is töltelék kell, hogy jó legyen.» Ama becses igazságoknak maguknak is állítások kellene alapul. Mindnyájok inductiv eredményei; az inductio pedig tények halmazán épül.

Vegyük hát — javasolják — ezeket a szavakba öltötetett tényeket alapállításoknak! Köszönöm, tisztelt tanácsadók, de itt nem egy a bökkenő. Vegyünk egy példát. Barátom a szobájában íróasztalánál ül. Bemegyek hozzá s azt ujságolom neki, hogy «éjszaki fény látszik». Vagy elhiszi, vagy nem. Ha el, nem a tényről mondja, hogy «úgy van», hanem csak az én igazmondóságomat igazolja. Szóval: a hit és meggyőződés két különböző dolog. Midőn az olvasó egy megható regényen elérzékenyedik, oly igazaknak hiszi abban a pillanatban az illető cselekvényeket, személyiségeket, mint én a kétszerkettőnégyet. De ez még nem elég. Kiviszem barátomat a szabadba s megmutatom neki a tüenményt. Most már igaz úgy-é? Biz' a még nem teljesen az. Lehet szürkület, pirosság, vagy égés viszfénye. Nem egyszer történt, hogy a három tüenményt összevették a nézők. A teljes igazság csak a körülmények megfontolásával, okoskodással derül ki; egy tény kimondása tehát oly állítás, a mely előzmény, annál kevésbé *ős*-előzmény, hanem következmény. Itt hát nincs mit keressünk. Kiterjesztve a láthatárt az egész tapasztalati világra, olvasómat arra kell figyelmeztetnem, hogy itt általában nincs mit keresnünk, mivel philosophusok, névszerint az idealisták, az érzéki világot egyáltalában csak *jelenség*-nek (Erscheinung, Phaenomen) tartván, abból merített állításra «úgy van!» nyilatkozatot tőlök hasztalan váránk; holott annak az általános igazságnak, az őselőzménynek, a melyet én követelek, elengedhetetlen feltétele a kivételetlen helyeslés minden józaneszü ember részéről. Ámbár hát eddigi kutatásunkkal nem birtunk semmit lelmi, sőt a philosophusok világában is: a Democritus atomja, a Protogoras ember mértéke, a Plató ideája a Descartes. «*Cogito ergo sum*»-ja, a Spinoza substantiája, a Kant «reine Vernunft»-ja, a Hegel dialecticája, a Schelling «Absolut»-ja, hogy többet ne említsek, oly egyetemes helyeslést igénylő alapállítást nem birtak szülni; mind az engemet el nem ijesztett, hanem azt képzelvén, hogy a rendszerek alkotói mindnyáján zavarosban — (a homályostól a zavarosig csak egy lépés) — halásztak, én a tiszta vízben kísértettem meg a szerencsémet s hizelkedem magamnak, hogy sikerült fognom egy igen igen közönséges halat: egy eszmét — talán helyesebben mondva eszméletet — melynek neve *öntudat*.

Időt akartam adni olvasóim nagy részének, hogy kaczagjon rajtam s most már annak a kevésnek, a ki továbbra is méltat figyelmére: elmondom, hogy *akárkitől* kérdem: meg van-e neki ez az eszméje? van-e öntudata? érzi és tudja-e, hogy ő «én»? bizonyosan *igen*-nel fog felelni.

Ezt, nem kérdem, megengedik-e, mert hiszen azt már magában foglalja az állítás maga, hanem két oldalról jövő két ellenvetésre kell felelnem. Egyik az, hogy mivel az öntudatot eszméletnek mondom s az *én*-nek létet tulajdoníték, a két állítás ellenmondó, mert a *lét* nem szünhetik meg, az eszmélet pedig, mint tapasztalásból tudjuk, pl. álomban, ájulásban, a halálról nem is szólva, megszűnik. — Nincs ellenmondás, k. o., mit csak egy hasonlattal bizonyítok. Az, a mit substantiválva *meleg*-nek nevez a természettan, nemde létez? Létez, ha a régiebb physikával súlytalan állománynak tartjuk, és létez, ha Tyndal szerint «mozgás neme vagy módja», mert a mozgás is létez. Úgy de ha nullfoku jeget melegítünk, míg folyóvá lesz, a tűz neki 79C foku meleget ad, melynek a hőmérő semmi nyomát sem mutatja, tehát az a meleg megszűnt. És mégis létez, mert el lehet a víztől venni s vele más tettet láthatólag felmelegíteni. Így szűnik meg a meleg, mikor a forró víz gőzzé válik, mert a gőz ismét megszüntet 536° meleget, a mely mégis benne van. Ennyi egyelőre elég, míg tüzetesebben szólok hozzá, a mi csak következő czikkeimben történhetik meg.

A másfelől várható ellenvetés vád alakban mutatkozik, s nem annyira tanomat illeti, mint magamat. Azt mondhatjuk, hogy «oly fogalom tárgyalásában mutatom magamat kezdeményezőnek, mely már eléggé foglaltatta a philosophusokat». Hogy foglalkodtatott philosophusokat, az igaz, de hogy *mindnyáját* és *eléggé* foglalkodtatta és hogy a tárgyalás berekesztetett volna, tagadom.

Lássuk egy részrehajlatlan tanu bizonyosságát tagadásom első pontját illetőleg: «Az *öntudat* azt a tényt jelöli, hogy az ember ezt az itéletet hozza: Én a tudó, én a tudott vagyok. . . . *Plato* az öntudatot inkább erkölcsi értelemben fogja fel, mint önismeretet;» (az ő *Sokratése* mindig a delphii feliratra hivatkozik, abban az értelemben, a melyben *Pope*: az ember tulajdonképpi — vagy igazi — tanulmánya az ember,* «de *Aristoteles* az értelemnek is tulajdonítja azt a tehetséget, hogy a saját maga fogalmát gondolni bírja. Hasonlót mond a stoikus *Epictetos*. *Plotinos*-nál leljük legelőször az *öntudat* szót, melyet úgy magyaráz,

* The proper study of mankind is man. (Essay o. m.)

hogy «az ismeretnek, ismerésnek és tárgynak azonossága». Ezt a három-félét említi *Thomas Aquinas* (a scholasticus philosophus) is. A következő kor keveset tanakodott rajta. *Kant* maga is csak «az én egyszerű eszméjét» érti az öntudat alatt, melyben a tiszta és a tapasztalati én» (tehát azon egy egyének két én-je van?!) «a felfogásé és az észrevételé szembeállanak egymással. F. G. *Fichte* az én viszonytalan munkás-ságának a tiszta lételre való hatásából keletkezteti». (A mi itt következik, nem tudom lefordítani.) «Utoljára *Lotze* az öntudatot az önérzés csupa theoreticai kimagyarázásának jelöli. * (*Kirchner's Wörterbuch der philosophischen Grundbegriffe*).

Ha hozzá teszem még azt, hogy az újabb philosophusok nemcsak hogy keveset gondoltak az öntudattal, hanem a valódi létet is megtagadják tőle s azt állítják, hogy az én csak egy psychikus jelenség (phaenomen), azaz, az én eszméje nem valami lény (*essentia*), vagy lények gyüleménye, hanem eszmék beláthatatlan fogalmányán belől való kölcsönhatás: ** mindezeket összevéve, azt hiszem, meglehetősen megokol-tam a tagadásomat. Átalában a philosophusok viszonyát az öntudat eszméjéhez három rovatba sorolhatom. Némelyek akarva vagy nem akarva hallgatnak róla. Mások tárgyalják ugyan, mellesleg vagy tüze-

---

* Szükségesnek látom, nem egy okból, ide iktatni az eredeti szöveget is. — *Selbstbewusstsein* bezeichnet die Thatsache, dass der Mensch das Urtheil fällt: Ich, der Wissende, bin Ich, der Gewusste. . . *Platon* fasst das Selbstbewusstsein mehr im ethischen Sinne als Selbsterkenntnis, aber *Aristoteles* schreibt schon dem Verstande die Fähigkeit zu, seinen allgemeinen Begriff zu denken (ἐν τῷ ἢ νόησις νοήσεως νόησις). Ähnliches sagt der Stoiker *Epiktet*. Erst *Plotin* spricht von Selbstbewusstsein (συναίσθησις αὐτῆς) und nennt es die Identität des Erkennens, seines Aktes und Objekts (νοῦς, νόησις, νοητόν). Auch bei *Thomas von Aquino* († 1274) finden sich diese drei Seiten. Die folgende Zeit hat hierüber wenig nachgedacht. Selbst *Kant* versteht unter Selbstbewusstsein, nur «die einfache Vorstellung des Ich's», wobei das reine und empirische Ich, das der Apperception und Perception, sich gegenüberstehen. F. G. *Fichte* lässt es durch eine Reflexion der absoluten Thätigkeit des Ich auf das reine Sein entstehen. Das Reflektierte ist die in einem punkte angehaltene Thätigkeit, das Reflektierende die aus ihrer Begrenzung in ihrer Unendlichkeit sich wiederholende Thätigkeit selbst. *Lotze* endlich bezeichnet das Selbstbewusstsein als blosse theoretische. Ausdeutung des Selbstgefühls.»

** . . . das Ich ist nur ein psychisches Phänomen, d. h. die Vorstellung des Ich ist nicht die Vorstellung eines Wesens — — oder eine Zusammenstellung von Wesen, sondern lediglich das Bewusstsein einer Wechselwirkung innerhalb eines unübersehbaren Vorstellungscomplexes. (*Kirchner* Wörterb. der philos. Grundbegr. (1886.)

tesen, de kellő fontosságot nem tulajdonítanak neki, annál kevésbé gyanítanak benne alapigazságot. A harmadik párt, szóval annak *mondja*, de nem *teszi*, hanem — mint feljebb is említém — az alapot lerakja, de vagy nem épít semmit, vagy az alkotmányt nem reá, hanem melléje építi.

Én hát egy negyedik rovatba tartozom. mint a ki a «vagyok és tudom, hogy vagyok» alapigazságnak vevén, igyekszem rendszert is hozni ki belőle, a mint következő cikkeimben szándékom megírni.

De addig két dolgot bocsatok előre.

Első az, hogy cikkemet csak úgy fogom folytatni, ha némi figyelmet keltek és észrevételek nyilvánulnak reá. Mert ha egyfelől az agyonhallgatás éppen úgy bánt, mint akárkit mást, másfelől a critica iránt, legyen szelid vagy éles, oly türelmes vagyok, mint senki más. A világért sem tartom azt, a mit egykor valamelyik ellenfelem irt és nyomtatott, t. i. hogy a ki az ő véleményét sérti, őt magát sérti, és hogy valaki állítását bírálni vagy czáfolni: «személyeskedés».

Második az a vallomás, hogy midőn ezelőtt 9—10 évvel az itt közlött eszméimet, melyek azóta tárczámban rejlettek, lejegyeztem, abban a hiedelemben voltam, hogy csak magam vagyok az irt 4-dik rovat kezdeményezője. De az utóbbi év (1887/8) folytán annak jutottam a tudomására, hogy egy időben velem mások is jöttek arra a gondolatra. Nemesak jöttek, hanem munkáikban közzé is tették. Ezek név szerint:

Thomas Hill Green. (Könyve: *Prolegomena to Ethics.* Oxford. 1883. Az 1882-ben elhalt szerző nem végezhetette be teljesen a munkáját.

Gustav Teichmüller. (Ide tartozó könyvei: *Die wirkliche und die scheinbare Welt. Neue Grundlegung der Metaphysik.* Breslau 1882. — *Religionsphilosophie.* Breslau 1886.

Max Müller (*Science of thought.* London. 1887.)

E szerint a prioritástól elestem. Ezen nem aggódom, sőt örvendek, mert különben nem mertem volna gyarló kisértményemet a «Philosophia fordultának» czimezni, holott most már egy új aera hajnalát látom pirulni. Ennyi gondolkodó főnek *összetalálkoz*-ása nem lehet jelentőség nélkül.

Brassai.